

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ВИВЧЕННЯ ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ ДОПИТУ СУДОВОГО ЕКСПЕРТА

Ключові слова: допит експерта, режим відеоконференції, позаочне спілкування, експериментальний метод.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу стало для України черговим поступальним кроком у напрямку розвитку і вдосконалення каналів упровадження у слідчу та судову практику новітніх досягнень науки і техніки. Тому натеper актуальною є проблема дистанційної взаємодії між судовим експертом та іншими учасниками кримінального провадження. У науковій літературі багато уваги приділено дослідженню висновку експерта. Про це свідчать праці таких учених-криміналістів: Р.С. Белкіна [1], А.І. Вінберга [2], О.А. Ейсмана [3], Н.І. Клименко [4] та ін. Однак питання комунікативної взаємодії між експертом та іншими учасниками кримінального провадження досі не можна вважати дослідженим достатньою мірою.

Донині актуальним залишається інформаційний зміст взаємодії експерта з іншими процесуальними суб'єктами, позаяк висновок експерта є джерелом доказів у справі, містить відомості про певні факти, а також повідомляє дані зі спеціальної галузі знань, на підставі яких експерт дійшов своїх висновків [5, с. 195].

Науковцями запропоновано розширення положень ст.ст. 232 і 336 Кримінального процесуального кодексу нормою щодо участі експерта в досудовому та судовому провадженні у режимі відеоконференцз'язку з акцентуацією на тому, що така взаємодія експерта з іншими учасниками кримінального провадження не тільки сприятиме скороченню витрат на відрядження для судового експерта й дозволить мінімізувати відволікання його від основної роботи, а і значною мірою підвищить ефективність проведення експертизи в судовому засіданні та допиту експерта з предмета проведеного ним дослідження. Для впровадження змін до положень указаних статей автором висловлена рекомендація відносно доцільності обладнання спеціальних кімнат для проведення відеоконференцій не тільки в судах, а й у державних експертних установах, відповідальність за функціонування яких необхідно покласти на керівників цих установ [6]. Втім питання оптимізації допиту судового експерта з використанням відеоконференцз'язку з позицій інформаційного критерію не підлягало розгляду і аналізу.

Отже, метою дослідження є вивчення дистанційної форми допиту судового експерта експериментальним методом, і розробка на цій основі рекомендацій щодо організаційного забезпечення допиту судового експерта з використанням відеоконференції в аспекті інформативності.

Згідно зі ст.1 Закону України «Про судову експертизу», судова експертиза становить собою дослідження експертом на основі застосування спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів дізнання, досудового і судового слідства [7]. У результаті проведення такого дослідження складається документ — висновок експерта, який є одним із передбачених Кримінальним процесуальним кодексом України джерел доказів. Висновок експерта — це письмовий процесуальний документ, в якому відображено перебіг та результати досліджень, проведених із питань, постановлених

особою, котра залучила експерта, або слідчим, суддею чи судом, який доручив проведення експертизи. Вимоги щодо змісту висновку експерта спрямовані на те, щоб забезпечити достовірність експертних досліджень і можливість їх перевірки та оцінки слідчим, прокурором, судом. Висновок експерта складається лише на підставі проведених досліджень і з урахуванням отриманих результатів, тобто особливості структури й змісту висновку експерта досить яскраво прослідковуються в певній структурі, обсязі й характері наявних відомостей, що мають значення для кримінального провадження [8].

Експерт є центральною фігурою під час провадження судової експертизи. Саме він здійснює дослідження і формулює висновки, породжує доказ — висновок експерта. Від його кваліфікації та рівня проведеного дослідження залежить якість висновку [9, с. 61].

У наукових дослідженнях сформульовано поняття допиту судового експерта у режимі відеоконференції — це процесуальна дія, яка становить інформаційно-психологічний процес спілкування судового експерта з іншими учасниками кримінального провадження і є спрямованою на роз'яснення термінології висновку експерта, окремих його формулювань, з'ясування методу дослідження, уточнення компетенції експерта, пояснення розбіжностей між обсягом постановлених запитань і висновками експерта, на з'ясування суперечностей між декількома висновками, які проводилися щодо одного й того ж предмета дослідження, що відбувається у режимі відеоконференції в ході трансляції з іншого приміщення. Ця процесуальна дія має реалізовуватися шляхом розв'язання таких нагальних завдань: по-перше, сприйняття невербальної реакції допитуваної особи, що може бути забезпечено спеціальним розташуванням відеокамер; по-друге, забезпечення під час допиту адекватності, достовірності, активності, цілеспрямованості, інформативності, об'єктивності та повноти допиту; по-третє, покладення обов'язку засвідчення допитуваної особи на керівника державної експертної установи шляхом надання йому додаткових процесуальних повноважень [6].

Оскільки тактика допиту є складником слідчої тактики й містить систему прийомів організації, планування і проведення допиту, то під час визначення тактики допиту необхідно враховувати особливості психічних процесів, задіяних у формуванні показань (відчуття, сприйняття, пам'ять, мислення) та процесуальний статус (свідок, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, експерт тощо) допитуваної особи, стан слідства (кількість і якість уже отриманих доказів) та кримінально-правові особливості (різні сторони означеного складу злочину) розслідуваної справи [10, с. 7].

Допит є одним із засобів пізнання слідчим (судом) подій, фактів і обставин, що не сприймалися ним безпосередньо, шляхом сприйняття свідчень осіб про ці факти, обставини, події. Основне в допиті — інформація, основні психологічні особливості якої зводяться до такого: 1) під час допиту допитуваний пов'язує цілу низку розумових завдань, постановлених слідчим (судом) та ним самим; 2) вербальна передача інформації пов'язана з наявністю бажання, інтересу, потреби передати слідчому (суду) опис подій; 3) у процесі допиту допитуваний викладає не власне сприйняття, а тільки свій спогад, враження про нього; 4) в ході допиту свідка, підозрюваного, обвинуваченого у всіх випадках із боку свідчого (суду) потрібна активна розумова діяльність; для забезпечення високої психічної активності допитуваного необхідно викликати і підтримувати у нього відповідний емоційний стан [11, с. 6]. Інакше кажучи формування показань як сукупність складних психологічних процесів протікає за активної участі особи допитуваного.

Отже, можна стверджувати, що структура допиту судового експерта складається з двох каналів передачі інформації: каналу передачі вербальної інформації, значення якого полягає у передачі логічної складової експертного висновку, і каналу передачі невербальної інформації, який передає емоційну складову, тобто впевненість, достовірність, внутрішнє переконання, відвертість, компетентність, освіченість тощо.

Науковці обстоюють слушну позицію щодо мінімізації емоційної складової висновку експерта, а також його роз'яснень і доповнень у судовому засіданні, позаяк емоційність може розсіяти увагу суду, інших учасників кримінального процесу, які сприймають висновок експерта, відволікаючи від логічної та оцінної аргументації [12, с. 179]. Тобто особисте ставлення експерта до отриманих результатів, що виявляється у його відвертості та переконливості, має відобразитися вербальними засобами. У психологічному плані поведінка експерта в судовому засіданні повинна бути стриманою, а ставлення до процесуальних суб'єктів толерантним.

Така процесуальна дія як допит із використанням відеоконференцзв'язку на поточний момент не є широко використовуваною у слідчій та судовій практиці. Тому, на жаль, учені не мають повноцінних можливостей оцінити ефективність такої процесуальної дії.

Для вирішення цієї проблеми нами були змодельовані умови судового засідання з дистанційною участю в ньому процесуальних суб'єктів. Як модель обрано засідання круглого столу Донецького відділення громадської наукової організації «Міжнародний конгрес криміналістів» у режимі відеоконференцзв'язку. Студенти-правники освітньо-кваліфікаційних рівнів «магістр» і «спеціаліст» мали підготувати доповіді за результатами своїх наукових досліджень та виступити перед комісією з метою реалізації можливості повноцінного використання режиму відеоконференцзв'язку. Керівником експерименту виступив модератор круглого столу професор В.В. Седнев. Було підготовлено десять доповідачів-студентів, які отримали завдання представити у доповіді результати проведеного дослідження, аргументувати логічними засобами достовірність отриманих висновків, переконати членів комісії в самостійності виконаної роботи та непохитності свого внутрішнього переконання відносно достовірності отриманих результатів. До участі в роботі круглого столу було запрошено знаних учених-криміналістів та практиків-судових експертів, а також працівників прокуратури Донецької області, Апеляційного суду Донецької області. До складу комісії, яка за дистанційною формою мала сприйняти та оцінити доповіді, було включено професійних суддів, працівників прокуратури, адвокатів, судових експертів: Л.Г. Бордюгова, А.М. Виноградова, Л.І. Ігнатенко, М.Л. Комісарова, П.А. Черногора. Для забезпечення якісної та плідної співпраці між провідними науковцями й студентами стала у нагоді обладнана криміналістична лабораторія імені Миколи Дмитровича Ворони. Час проведення відеоконференції обрано з урахуванням можливості всіх членів комісії перебувати на своєму робочому місці (середа, з п'ятнадцятої до сімнадцятої години). Моделювання умов судового засідання відбувалося шляхом формалізації процесу спілкування: комісія науковців та практиків моделювала суд і сторони судового провадження, а учасники експерименту висловлювалися тільки з дозволу модератора, за його посередництвом, у встановленій черговості. Студенти-доповідачі зайняли робочі місця в лабораторії перед ноутбуками, підключеними до мережі Інтернет. Зображення обличчя доповідача та його опонентів демонструвалося на екрані. Запитання доповідачу надавали члени комісії зі своїх робочих місць.

Розташування доповідача, відеокамери, екрана з проєційованим зображенням членів комісії було організоване спеціальним чином. За одним варіантом, доповідач стояв за трибуною навпроти екрана, а присутні учасники експерименту розташовувалися позаду нього. У такому разі доповідач звертався виключно до члена комісії, зображення якого транслювалося на екрані. За іншим варіантом розташування учасників доповідач одночасно спостерігав екран і присутніх осіб, маючи змогу отримувати невербальні реакції присутніх у відповідь на окремі положення доповіді та на відповіді, які він давав членам комісії.

По завершенню експеримента членам комісії було запропоновано відповісти на запитання спеціально розробленої анкети з метою виявлення недоліків дистанційної форми взаємодії суб'єктів судового провадження, зокрема в частині ефективності каналу передачі невербальної інформації. Зрештою, майже всі члени комісії відмітили в анкетах необхідність пристосовуватися до незвичної дистанційної форми спілкування, що значно уповільнило цей процес. Також окремі члени комісії зауважили виникнення почуття психологічного дискомфорту від неможливості сприймати інші рухи тіла доповідача, окрім міміки. Окремі респонденти відмітили почуття недовіри до доповідача, якщо його логічні аргументи не отримували підтвердження очікуваними невербальними сигналами (рухами тіла). Також був відмічений хибний вплив перекручення з технічних причин зображення обличчя доповідача й інтонацій його голосу. Всі респонденти в графі анкети про припустимість і шляхи вдосконалення дистанційного допиту експерта одностайно підтримали перспективність позаочної форми допиту, втім відмітили необхідність спеціального навчання суддів техніки спілкування з експертом за дистанційною формою.

Також було проведено опитування доповідачів за результатами їх участі у відеоконференції. В ході співбесіди майже всі вони оцінили незадовільно як власну доповідь, так і відповіді на запитання від членів комісії за критерієм повноти логічного обґрунтування основних положень. Студенти висловили переконаність у доцільності попередньої обізнаності щодо особливостей спілкування поза візуальним спостереженням адресата повідомлення. Багато з доповідачів висловили переконаність, що в разі наступної участі у відеоконференції вони побудували б свою доповідь з акцентуацією на додатковій аргументації суб'єктивної складової власної позиції. Також студенти відмітили почуття несподіваності від запитань, які надавали їм члени комісії в перебігу обговорення доповіді. Несподіваність співбесідники пояснювали неможливістю спостерігати невербальні реакції членів комісії в процесі доповіді, тому запитання від них сприймалися як неочікувані. Також цікавою рисою відеоконференції виявилось намагання звертатися до присутніх в лабораторії спостерігачів, на відміну від звертання доповідача на телеекран. Таку виявлену особливість позаочного спілкування студенти пояснили тим, що зображення на екрані обличчя члена комісії не викликає почуття особистісного контакту, на відміну від того, коли доповідачі зверталися до присутніх в лабораторії керівника та інших учасників експерименту. Всі висловилися за надання можливості доповідачу спостерігати реакції присутніх, пояснюючи це ступенем психологічного дискомфорту під час доповіді та відповідей на запитання від віддалених членів комісії. Відмічено, що доповідачі в момент відповіді на запитання від члена комісії частіше зверталися до присутніх у лабораторії, ніж до особи, зображення якої було представлено на екрані. Така звичка не відповідає умовам допиту експерта в суді за дистанційною формою, коли допитуваний має звертатися тільки до судді, а не до інших учасників процесуальної дії, а надто до публіки. Студенти також висловили думку про необхідність спеціальної підготовки до участі у відеоконференції основного доповідача.

Результати анкетування та опитування було узагальнено і проаналізовано. Отже, з одного боку, відеоконференція забезпечує ефективність передачі логічної складової спілкування учасників, тобто забезпечує його інформативність. З іншого ж боку, була відмічена дещо повільна передача сигналу і, як наслідок, ускладнене розуміння спеціальних питань, неможливість сприймати невербальну інформацію від доповідача, зокрема фізіологічні прояви емоційного стану учасників спілкування. Тобто використання відеоконференції на сучасному етапі не забезпечує передачу емоційної складової спілкування.

Підсумовуючи висловлене, доходимо висновку, що сучасний рівень науки і техніки уможлиблює адекватну передачу логічної складової експертного висновку шляхом використання відеоконференцзв'язку, однак не забезпечує якісну передачу характеристики враження. Відтак, рекомендуємо суддям та представникам сторін під час проведення допиту судового експерта з використанням відеоконференцзв'язку спеціально ставити питання, спрямовані на перевірку невербальних характеристик (упевненість, достовірність, внутрішнє переконання, відвертість, компетентність, грамотність тощо) судового експерта. Своєю чергою, експертам під час формулювання відповідей на постановлені питання рекомендуємо спеціальним чином підкреслювати емоційну складову роз'яснень та доповнень до зробленої експертизи шляхом вербального виявлення відвертості та особистої впевненості у результатах. Отже, обмеженість каналу передачі невербальної інформації пропонуємо компенсувати вербальними засобами. Підтверджуємо пропозицію щодо обладнання спеціальних кімнат для проведення відеоконференцій у державних експертних установах, відповідальність за функціонування яких необхідно покласти на керівників цих установ. Видається доцільним передбачити присутність під час дистанційного допиту експерта в кімнаті відеоконференцзв'язку посадових осіб експертної установи, де працює експерт, а також можливу присутність працівників прокуратури та адвокатури, а в окремих випадках — і представників сторін. Так, керівник експертної установи може взяти на себе роль модератора відеоконференції, тобто технічного помічника судді, який забезпечує дотримання процесуальної процедури допиту експерта й контролює застосування відеотехнічних засобів. Вважаємо за необхідне створити спеціальну методiku підготовки експертів до допиту в режимі відеоконференцзв'язку, якою передбачити уміння відвертого, емоційно толерантного спілкування. Важливо сформулювати у експертів також уміння роз'яснювати не тільки логічну складову аргументації, а й особисте ставлення до перебігу та результатів проведених досліджень.

1. Белкин Р.С. Криминалистика и доказывание. Методологические проблемы: монография / Р.С. Белкин, А.И. Винберг. — М.: Юрид.лит., 1969. — 216 с.

2. Винберг А.И. Судебная экспертология. Общетеоретические и методологические проблемы судебных экспертиз: учебное пособие / А.И. Винберг, Н.Т. Малаховская. — Волгоград: НИиРИО ВШ МВД СССР, 1979. — 183 с.

3. Эйсман А.А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование / А.А. Эйсман. — М.: Юрид. лит., 1967. — 152 с.

4. Клименко Н.І. Судова експертологія: курс лекцій / Н.І. Клименко. — К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2007. — 528 с.

5. *Грошевий Ю.М.* Докази і доказування у кримінальному процесі: науково-практичний посібник / Ю.М. Грошевий, С.М. Стахівський. — К.: КНТ; Видавець Фурса С.Я., 2006. — 272 с.
6. *Легостаєв О.А.* Допит експерта під час досудового та судового провадження з використанням відеоконференцзв'язку / О.А. Легостаєв // Наше право: науково-практичний журнал. — 2013. — № 4. — С. 114–118.
7. *Про судову експертизу:* Закон України від 25 лютого 1994 р., № 4038-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 28. — Ст. 232.
8. *Кримінальний процесуальний кодекс України:* Науково-практичний коментар / за заг. ред. професорів В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила. — К.: Юстініан, 2012. — 1224 с.
9. *Орлов Ю.К.* Судебная экспертиза как средство доказывания в уголовном судопроизводстве: [научное издание] / Ю.К. Орлов. — М.: Институт повышения квалификации Российского Федерального центра судебной экспертизы, 2005. — 264 с.
10. *Кертэс И.* Тактика и психологические основы допроса / И. Кертэс [под общ. ред. А.И. Винберга] — М.: Юрид. лит., 1965. — 164 с.
11. *Коновалова В.Е.* Психология в расследовании преступлений / В.Е. Коновалова. — Х.: Вища школа, 1978. — 143 с.
12. *Моїсєєв О.М.* Експертні технології: теорія формування і практика застосування: монографія / О.М. Моїсєєв. — Х.: Вид. агенція «Апостіль», 2011. — 424 с.